

Toprakdan gelmek we ahlak: Dirilikde we ölümdе deňlik ýörelgesi

Category: Filosofiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Toprakdan gelmek we ahlak: Dirilikde we ölümdе deňlik
ýörelgesi TOPRAKDAN GELMEK WE AHLAK: DIRILIKDE WE ÖLÜMDE
DEŇLIK ÝÖRELGESI

Adam atanyň ýaradylyşy – meniň ýaradylyşym. Adam ata «Allanyň ýerdäki wekili» bolsun diýip ýaradyldy, şol wekil men. Perişdeler Adam atanyň önünde baş egmek arkaly, aslynda Hudaýa sejde etdiler, şol sejdä sebäp bolanam men. (Şeýtan «toprakdan ýaradylana sejde etmek bolanok» diýip, meni göz önüne tutdy, çünki onuň pitnesi bize däl-de, Hudaýa garşydy).

Jennetde ilkinji bar edilenem men. «Gadagan edilen agaja golaýlaşmaly däl» diýlen gadaganlyk maňady. Adam ata agaja golaýlaşdy, asy boldy, ilkinji düzgün bozulma ýüze çykdy. Agaja golaýlaşanam men. Soňra ol How ene ikisi toba etdiler: Her bir adamyň tebigaty şu ýerde belli boldy – düzgüni bozmak we soňundan puşman etmek. Günde onlarça gezek «agaja golaýlaşaýma» diýen düzgüni bozup, belli bir bölegimiz munuň üçin toba edenimizde, bu gadaganlygyň manysyna aýdyň göz ýetirýäris.

Sopularyň Gurhany okama-aňlama terzi boýdan-başa şolar ýalyrak. Ylahy kelamda agzalýan herkes we hemme zat gönüden-göni ýa-da gyýtaklaýyn men we meniň bilen baglanyşykly, ylahy çagyryşyň hakyky obýekti men. Aýatlaryň barsy maňa geldi, hemme aýatlarda gürrüň berilenler meniň kyssam. Bu – «onda siziň zikiriňiz bar» diýmekligi aňladýar. Ýunusyň «Tur dagynda Musa bilen diýende» gürrüň bereni-de şudy.

Adamyň toprakdan ýaradylmagy kämillige ýeten sopularyň gözünde biologiki düşündirişden has köp ahlak-didaktiki manysy bar. Has dogrusy, olaryň ahlak garaýyşlary toprakdan gelmegiň

zerurlygyny dirilik ýörelgesiniň üstünde kök tutdurypdyr. Ezelde topragyň gadymy älem konsepsiýalarynda iň pes mertebeli närse bolandygyny ýatdan çykarmazlyk gerek: toprakdan pes, toprakdan arzysyz zat ýok!

Beýleki üç närsä garanda toprak iň pesi manyda aňmyza ýerleşipdir. Ahlak ýörelgesine laýyklykda pesgöwünliligiň topraga meňzedilmeginiň sebäbi-de şundan gelip çykýar. Muny musulman akyldarlar dürli gnostiki akymlarda ýa-da filosofiýalarda ýer alan madda bilen topraga garşylyklaýyn teoriýa bolsun diýip döretmediler, ýöne bu hakykat – toprak olaryň içinde iň pesi, iň arzysyzy. Şu ýerde adam üçin nusga alarlyk birinji uly paradoks orta çykýar: Iň pes, iň gereksiz närseden, iň pes mertebeden iň arzyly mahlugyň ýaradylmagy ylahy keremiň aýdyň ýüze çykasydyr. Hakykatda adam bolmak – öz barlygyňdaky ilkinji paradoksa düşünmek, şoňa görä-de hereket edip, diriligiňdäki ähli paradokslaryň açaryny ele almak diýmekdir. Şu ýerde ahlagyň ilkinji we düýp ýörelgeleriniň biri öňe saýlanýar: ähli adamlar ýaradylanda bitewi we eldegrilmez deňdirler. Her bir adam (Adam ata-How ene) ýaradylanda we doglanda birmeňzeşdir. Hiç kim başga bir adamdan ýokary bolup doglup bilmez, hiç kim ikinji derejeli adam bolup ýaradylmaýar. Adam bolmagyň ähli hak-hukuklary we ýurisdiksiýalary ýaly ähli ýeňillikli artykmaçlyklarda-da deňdiris. Muňa göz ýetirmek şükür etmegiň başy hasaplanypdyr. Toprak ýaradylmak üçin hak-hukuga eýe däldigimizi görkezýär. Hetdiňi aşman öz derejäňde ýaşamak hem şudur – «mümkin» diriligi özgeden gelen we biri tarapyndan bar edilen diýmekdir. Şeýle ýagdaýda bar bolmak paý edinmek we mejburlyk däl, diňe lutuf-yhsan hökmünde orta çykýar. Adamyň doglanyndan bäre dowam edip gelyän şejere ýa-da asylzadalyk prinsipi biderek we boş gürrüňdir. Biziň her birimiz üçin ýeke-täk hakykat bar – olam toprakdan ýaradylandygymyz. Özem gazanylan ýa-da miras galan hiç bir gymmatlyk bu aýdyn hakykaty üýtgedip bilmez, ýalpyldatmak diňe görkezip (mazamlap) biler, emma üýtgedip bilmez. Şu nukdaýnazardan ugur alynsa, dogluşdaky deňlik adamzadyň beýik we hakyky doganlygynyň ýoluny açar. Ahlagyň ikinji ýörelgesini-de hut şu ýerden kesgitlep bileris:

Soňky gazanylan gymmatlyklar asyl nusgadaky gymmatlyklaryň ýerini çalşyp bilmez.

Hajy Bekdaş weli adam bolmagyň dört tapgyryny beýan edende, hakykat makamlarynyň birinjisiniň toprakdan gelendigimizi bilmekdigini aýdypdyr. Adam ýokary makamlara şerigat we tarykat makamlarynda geçmeli çetin ýolagçylygynda kämilleşip ýetýär. Ol ahyrsoňunda magryfat makamlaryndan geçip, hakykat makamlaryna ýeteninde, özüniň «bir gysym toprakdygyny» öwrenýär. Aslynda her bir adam haýsam bolsa bir ýol bilen özüniň toprakdandygyny we muny aňynda aýlap durka-da toprakdygyny bilýär. Iň bolmanda, başymyzyň ölümlidigini bilmek – bir başlangyjymyzyň bardygyny we wagtly ýaradylandygymyzy bilmekligi aňladýar. Kelam ylmynyň danalary şonuň mümkinçilik (bar bolma ähtimallygy) adalgasyndan has köp hudusa (ýagny, wagtda we wagtly ýaradylmak) ünsümizi çekip, adam ahlakyna ejizligik we nogsanlyk tarapdan aralaşdylar. Biz özümiziň wagtly (wagtlaýyn) mahlukdygymyzy bilmek bilen dünýäniň ebedilik ýurdumyz däldigini öwrenýäris. Emma ýaradylandygymyzy bilmek – şol bir wagtyň özünde dünýäden has oň bir hakykatymyzyň bardygyna ynanmaga iterýär. Şeýle ýagdaýda özüni wagtlaýyn ýurtda ezeli barlyk hökmünde duýýan adamyň göwnüçökgünligi döreýär. Jandan söýýän dünýämiz biziň geçmeli ýolumyzyň menzillerinden diňe biridir. Hajy Bekdaş toprakdandygyňy bilmek bilen hakykatyň arasyndaky baglanyşykda bilýändiris öýtmek bilen parhlandyryp bilmek meselesine ünsümizi çekýär. Biziň her birimiziň adatça höwes edýän bir zadymyzy hakyky maglumata öwürýän zat ahlakdyr. Şeýle ahлага ýetmek üçin iň yzyna, iň başky nokadyna öwrülip barmaga güýji ýetjek saplanma gerek. Başgaça aýdylanda, ähli gazanan derejäň, ýeten wezipäň, olaryň gollanýan gymmatlyklarynyň ýa-da uçraýan görgülerimiziň, olaryň döredýän alada-gaýgylarynyň, lapykeçlikleriň torundan sypman ilkinji we sözüň doly manasyndaky bitewi tämizligi görmek mümkin däl.

Ahlak – biziň bina eden ýa-da içine düşen dünýämiziň daşyna çykyp, başyndaky we soňundaky (toprakdan topraga) aralykda öz diriligimi seniň diriligini bilen bilelikde görmek diýmekdir. Şonuň üçinem hakykat makamlarynyň birinjisi «toprakdan

gelendigiñe» akyl ýetirmekdir.

Ýeri, munuñ delili nämede? Adam toprakdan gelendigini haçan öwrenip biler? Şu ýerde ahlak durmuşynyñ iñňän möhüm ýörelgesine ulaşmak mümkin: Hakykat ýüzündäki ahlaklylyk «dirilige bolşy ýaly akyl ýetirmek» pikiri bilen ýaşamak, şeýle-de hiç bir zadyñ bu hakykaty üýtgedip bilmejekdigine düşünmekdir. Hajy Bekdaş weli «toprakdan gelendigine akyl ýetiren adam hiç bir adamy aýyply görmez» diýipdir.

Sözlem hakykatdanam juda owadan we oýlanşykly düzülipdir: «Aýyply görmez!» Hemmämiziñ toprakdan ýaradylandymyz şeýle aýdyñ görnüp durka, biziñ gazananlarymyzdan ýa-da gujur-gaýratymyzdan bina bolan maddy derejämiz hakyky derejämizi üýtgedip bilmez. Biziñ her birimiz nogsanly (kemçilikli) we ejizdiris. Bu hakykat. Ýöne hiç bir adam aýyply däldir. Çünki «dirilik dükanynda kelepik mal» ýok. Ahlakly bolmak – ýaradylyşda we ölüm pursatynda deňlik ýörelgesinden adama we ähli ynsa-jynsa garamakdyr.

Ekrem DEMIRLI. Filosofiýa